

ROMSICS IGNÁC

A HORTHY-RENDSZER JELLEGE

Historiográfiai áttekintés

A Horthy-rendszer megítélésével kapcsolatos viták a két világháború között kezdődtek, és teljesen nyugvópontra a mai napig nem jutottak. A szakmai szempontból komolyan vehető egyik első elemzés a kiváló szociálpolitikus, Weis István 1930-as társadalomrajzában (*A mai magyar társadalom*) olvasható. A leíró jellegű munka tárgyyszerűen ismerteti a kormányzó jogkörét, valamint a parlament és a végrehajtó hatalom szerkezetét és működési elveit. Bár a definíciószerű minősítéstől tartózkodik, afelől semmi kétséget sem hagy, hogy a konzervatív kormánypárt nagyarányú és folyamatos többsége elképzelhetetlen lett volna a nyíltan választó körzetek nagy száma nélkül. Hangsúlyozta azt is, hogy a végrehajtó hatalom egyre „erősebben érvényesül a törvényhozás rovására”, miközben az államigazgatást „túlzott központosítás” jellemezte.¹ Weis megállapításai olyan ténymegállapítások, amelyek érvényességét napjaink professzionális kutatói közül senki sem vonja kétségbe. Az 1920-as *Három nemzedék* című történetpolitikai munkájához csatolt új, 1934-es fejezetben Szekfű Gyula magával a politikai rendszerrel ugyan nem foglalkozott, a kor társadalmát és meghatározó gondolkodásmódját minősítő jelzője, a „neobarokk” azonban az egész korszaknak és ezen belül a politikumnak is *epitheton ornans*-ává vált. Ezen Szekfű a tekintélytisztelet túltengését, a kontraszelekciót, a rang- és címkórságot, valamint a demokrácia hiányát értette. Ezek ugyancsak sokoldalúan bizonyítható igazságok.²

Weis és Szekfű szinkronikus állóképeitől eltérően 1943-as szárszói előadásában Erdei Ferenc

Politikájának és törvényhozásának általános tartalmát tekintve a konszolidált ellenforradalmat a demokratikus törekvésekkel, ám ugyanakkor a jobboldali radikális igényekkel is szemben álló konzervativizmus jellemezte...

már szakaszokra osztotta a korszakot, s az egyes időszakok értéktelített minősítésétől sem tartózkodott. A kommün bukása utáni egy-két év meghatározó vonásának a keresztény kispolgárság és a „kiszgazdák” „ellenforradalmát” tartotta, amely „egyszerre képviselte az ellenhatást a régi feudális rendszer, a tőkés polgári uralom és a szocialista forradalmi munkásság ellen. Míg tehát egyfelől antiszemitizmust képviselt, másfelől bizonyos keresztény-nemzeti evolúciót igyekezett megvalósítani. Tehát megalakította a titkos választójogot, és a földreformot is valamilyen formában megvalósította.” Az ezt követő konszolidációs időszak viszont nem ezt a „keresztény-nemzeti evolúcionizmust” folytatta, hanem lényegében a háború előtti rendszert restaurálta. Vagyis az ún. bethleni konszolidáció nemcsak a két forradalom, hanem az ellenforradalom „reformtörekvéseivel” is szembefordult, és „azt a rendszert állította vissza, amelyet a háború előtt Tisza István korszaka képviselt”. „Ennek politikai formája – írta Erdei – a liberális demokrácia volt”, ámbár – tette hozzá – „valóságos demokráciának” ez éppoly kevésbé volt nevezhető, mint Tisza háború előtti rendszere. A válság éveiben hatalomra jutott Gömbös Gyula az ellenforradalmi szegedi gondolat felújításával, illetve a fasiszta és a nemzeti-szocialista eszmék adaptálásával ugyan új irányt kívánt adni a bethleni restaurációs politikának, „ám kísérlete rövid fellángolás után kudarcot vallott”. „Azok a társadalmi alapok, amelyekre e kísérlet támaszkodott, nem voltak elegendők ahhoz, hogy áttörjék a régi rend konzervatív elemeinek az ellenállását.” Az utolsó néhány év meghatározó fejleményének Erdei részben a szélsőjobboldal előretörését, részben a hatalmon lévő konzervatív erők sikeres ellenállását tartotta. A zsidótörvények következtében a középrétegeken, elsősorban a középosztályon belül átrendeződés következett be a „történelmi nemzeti társadalom” javára, a politika intézményrendszere és működési elvei azonban – a titkos választójog 1938-as bevezetésére érdekes módon nem utalt – nem változtak.³ Erdei gondolatmenete és periodizációja a Horthy-korszak 1960-as évektől kibontakozó szakkutatását – akár utaltak erre a szerzők, akár nem – kimutatható módon inspirálta.

Az 1944–45-ös infernót túlélő értelmiségi elit első reakcióinak egyike a közelmúlttal való szembenézés, a „hogyan jutottunk ide” kérdésre történő válaszkeresés volt. Ezek közül kettő váltott ki nagy figyelmet, és hatott tartósan: Szekfű Gyuláé és Bibó Istváné. Szekfű Gyula számvetése 1947-ben jelent meg *Forradalom után* címmel. Ennek témánk szempontjából releváns fejezeteiben Szekfű éles különbséget tett az „államférfiként” felmutatott Bethlen István és a lemondását követő magyar vezetők között, akiknek a többsége „mániákusan követte érzelmeit, szimpátiáját, félelmeit, s ezektől leigázva becsukott szemmel vitte az országot a romlásba”. Magát a politikai rendszert, amelynek segítségével a vezető réteg „korlátlanul érvényesíthette akaratát”, „árlparlamentarizmusnak” nevezte. Ezzel az 1944-ig fennálló parlamentáris intézményrendszer működésének korlátozottságára, mindenekelőtt a nyílt választás következtében mindig többségre jutó konzervatív kormánypárt leválthatatlanságára utalt.⁴ Bibó István háború alatt papírra vetett terjedelmes kéziratából (*Az európai egyensúlyról és békéről*) a háború után több esszé született. Ezek egyikében a Horthy-rendszert olyan „feudális-konzervatív kormányzati formaként”, illetve „konzervatív-feudális kormányzatként” jellemezte, amelynek meghatározó vonásai közé tartozott a rendies formák, vagyis a Szekfű által neobarokknak nevezett érintkezési és viselkedési normák továbbélése.⁵

A kortársi elemzések és az 1945 utáni demokratikus átmenet érzelmeiktől telített önvizsgálatai alkalmas kiindulópontjai lehetnek volna a forráskutatáson alapuló szakszerű történelmi vizsgálódások megkezdésének. Az ország szovjetizálásának és a tudományos élet gleichschaltolásának 1947-től felgyorsuló folyamata azonban lehetetlenné tette ezt. A kor kommunista értékelése, amely megfelelt a Komintern korábbi álláspontjának, és amely a diktatúra kiépülésétől éveken át axiomatikus igazság-

nak számított, így hangzott: „Magyarországon is lényegében fasiszta rendszer volt 25 éven keresztül.” Ezért „[n]ekünk, a népi demokrácia következetes híveinek nem elég gyűlölni a német fasizmust, nem elég gyűlölni a nyilasokat, hanem kíméletlen harcot kell folytatni azok ellen is, akik a német uralmat és Szálasiék garázdálkodását lehetségesé, sőt elkerülhetetlenné tették. Horthy és a horthysták nem nemzeti hősök, hanem a magyar nép ádáz és konok ellenségei, akik nemzetellenes, hazaáruló politikájukkal a mai katasztrófába döntötték az országot. A nácik és a nyilasok mellé a 25 éves reakciót is a vádlottak padjára kell ültetni.”⁶

A Moszkvából hazatért Andics Erzsébet fentiekben idézett 1945-ös verdiktjét 1947–48-tól igen sokan részletezték, illetve próbálták tényszerűségekké alátámasztani. Ezek közül mindenekelőtt a szintén moszkovita Nemes Dezső nevére és működésére kell utalnunk. Ő volt az, aki az *Iratok az ellenforradalom történetéhez* című okmányközlő sorozatot elindította, felügyelte, sőt az első, az 1953-as, 1956-os és az 1959-es köteteket szerkesztette és bevezetésekkel is ellátta. E sorozat alapvető célja a politikailag motivált leleplezés, funkciója pedig Andics Erzsébet tézisének az igazolása volt. Ezt a feladatot Nemes és munkatársai, mindenekelőtt Karsai Elek nagy ügybuzgalommal és találékonyssággal látták el. Azt persze, hogy az 1920-as évek legelejének és második felének politikai módszerei között lényeges különbségek mutatkoztak, a dokumentumok „legszofisztikáltabb” szelektálása sem fedhette el. Nemes Dezső ezért nem ezeknek a különbségeknek a tagadására, hanem lehetőség szerint bagatellizálásukra törekedett. Bevezetőiben azt állította, hogy a két időszak közötti eltérés kimerült abban, hogy az „örjögő ellenforradalom terrorját a fasiszta diktatúra megerősített államhatalmának intézményes terrorja váltotta fel”, illetve abban, hogy „[a] Bethlen-kormány a magyar fasizmusnak parlamentáris látszatot biztosított”.⁷

A nyugati szakirodalom felfogásának alakulását az 1950-es évek közepétől első sorban a két világháború közötti Magyarországot személyes tapasztalatok alapján is jól ismerő C. A. Macartney véleménye befolyásolta. 1956-ban megjelent monumentális politikatörténeti narrációjában az angol történész Horthyt és Bethlent egyaránt konzervatív, tradicionalista és a modern demokratikus eszmék iránt jórészt érzéketlen, ám ugyanakkor az antiparlamentáris szélsőjobbal szemben is ellenállást mutató politikusokként mutatta be. Rendszerük jellemzése során – Weis István 1930-as elemzésével összhangban – első sorban a választások korlátozott jellegét és a kormánypárt folyamatos túlsúlyát, illetve leválthatatlanságát hangsúlyozta. A kormányzati forma alapvetően parlamentáris jellegét mindazonáltal nem vitatta.⁸

Macartney könyvére a magyar történetírás nyilvánosan nem reflektált, s az 1960-as évek közepéig a honi historiográfiában nem is érződött a hatása. A tényekkel alig törődő és a jelent a közelmúlt befekettetésével legitimálni igyekvő propagandisztikus megközelítésmódot a magyar történettudomány csak az 1960-as évek közepétől, a Kádár-korszak liberálisabb tudománypolitikája által nyújtott manőverezési lehetőségeket kihasználva kezdte meghaladni. Ennek egyik első jele a kor reprezentatív történeti összefoglalásának, az ún. Molnár Erik-féle, először 1964-ben megjelent, majd 1967-ben és 1971-ben újra kiadott kétkötetes *Magyarország történetének* vonatkozó fejezete volt, amelyet Berend T. Iván és Ránki György írt. A rendszer általános megítélésének kérdésében a szerzők érezhetően távolodtak Andics és Nemes merev fasizmuskoncepciójától, ám korántsem olyan mértékben, mint amilyen mértékben a tárgyyszerűség ezt megkövetelte volna. Fenntartották, hogy a bethleni konszolidáció során kialakult „uralmi rendszer fasiszta jellegű volt”, ám ehhez hozzátették: „a fasizmus elemei a konzervatív reakciós burzsoá törvényesség elemeivel keveredtek”. A korszak külpolitikájának és gazdasági teljesítményének a megítélésében ugyanez a „szűkkeblűség” érvényesült. Előbbit túlzott mértékben bírálták, és kontraproduktívnak tartották, az utóbbit pedig alábecsülték. A szerzők elfogultságát és az ebből

adódó aránytalanságokat plasztikusan mutatta, hogy miközben az 1919–20-as fehérterrorral csaknem két oldal terjedelemben foglalkoztak, a trianoni békeszerződésre mindössze egyetlen bekezdést szántak.⁹

Azt, hogy a Horthy-rendszer nem tekinthető fasizmusnak, a korrall foglalkozó történészek közül Lackó Miklós mondta ki először több-kevesebb egyértelműséggel. A Történettudományi Intézet 1969. október 10-ei műhelybeszélgetésének vitaindítójában, amelyet Hanák Péterrel és Ránki Györggyel együtt jegyzett, így fogalmazott: „Ami a rendszer és a fasizmus viszonyára vonatkozó régi vitakérdést illeti, megítélésünk szerint ez az uralmi rendszer alapszerkezetében nem volt fasiszta típusú, de nem tekinthető egyszerűen konzervatív-autoritatív jellegűnek sem. Az uralmi formákat a gyenge s a háború utáni nemzetközi erőviszonyok által megkövetelt, hagyományos liberális elemek (parlamentari forma, többpártrendszer, korlátozott szabadságjogok stb.) mellett erős konzervatív-diktatórikus vonások s ezeknek az ellenforradalom »korszerűbb« formáiba való átmenete (a nép döntő tömegeinek a politikai életből való kirekesztése, nyílt szavazás, állami totalitarizmus, a végrehajtó hatalom döntő szerepe, mindenkorai készenlét katonai diktatúra bevezetésére stb.) jellemezték, s mindezeknek – a különböző időszakokban különböző mértékű – összekapcsolódása erőteljesebb fasiszta típusú uralmi módszerekkel (a közép- és ellenforradalmi-félmilitarista szervezeteire való támaszkodás, demagógiával összekötött szélsőséges terror a demokratikus és szocialista mozgalmak, elsősorban a kommunista mozgalom ellen, a lakosság nacionalista-antiszemita-militarista manipulálása stb.). A 30-as évektől erősödtek a hatalom fasiszta vonásai. [...] E folyamatnak is megvoltak azonban a korlátjai: a fasiszalódás nem ment túl az úri-katonatiszti-államhivatalnokai szélsőjobboldal igényeinek részleges teljesítésén és politikai módszerei egy – bár jelentős – részének átvételén.”¹⁰

Az 1970-es moszkvai történész világkongresszusra készített előadásában, amelynek elméleti háttéréül Vajda Mihály ugyancsak 1970-ben publikált tanulmánya szolgált,¹¹ Lackó azt az álláspontot képviselte, hogy a fejlett nyugat-európai társadalmak már nem, a tradicionális balkáni társadalmak pedig még nem voltak alkalmasak erős fasiszta tömegmozgalmak kitermelésére s kiváltképp fasiszta diktatúrák életre hívására. A nyugat-európai és a balkáni típus közötti átmeneteket képviselő országok kelet-közép-európai csoportjának, Magyarországnak, Lengyelországnak és Romániának a társadalmi szerkezete ugyan nagyobb lehetőséget nyújtott fasiszta ideológiák befogadására és fasiszta mozgalmak kialakulására, mint a balkáni államok társadalmi, ám Hitler drasztikus beavatkozásai előtt még ezek a mozgalmak sem voltak képesek az e térségre jellemző autoritativ-diktatórikus rendszerek alapszerkezetének fasiszta átépítésére. A magyar, a lengyel és a román rendszer jellemzésére ebben az írásában Lackó az „autoritativ-fasisztoid” szókapcsolatot használta, amellyel valószínűleg ugyanazt akarta mondani, mint korábban Ránki: a Horthy-rendszer nem volt fasiszta, de voltak fasiszta jellegzetességei.¹²

A Történettudományi Intézet munkatársainak tárgyyszerűbb és differenciáltabb megközelítéseivel elsősorban Nemes Dezső szállt szembe, aki az 1970-es évek közepéig az MSZMP KB Politikai Főiskolájának, majd Párttörténeti Intézetének az igazgatója volt. 1976-ban közzétett vitairatában mindazokat szigorú bírálatban részesítette, akik az ortodox állásponttól valamennyire is eltértek. Régi felfogásához híven azt bizonygatta, hogy valamennyi kelet-európai államrendszer fasiszta diktatúra volt; s vita tárgyát legfeljebb e diktatúrák koronkénti és országonkénti totális vagy nem totális jellege képezheti. Így – hangoztatta – nemcsak a Horthy-rendszer fasiszta jellege megkérdőjelezhetetlen, hanem ezen belül az olyan liberálisabb időszakoké is, mint amilyen a bethleni konzolidáció volt. „Én úgy vélem – írta –, hogy Bethlen természetesen fasiszta, aki nyíltan hirdeti és gyakorolja a terrorista diktatúrát a forra-

dalmi erőkkal szemben [...]; „Bethlen természetesen nem sorolható a totális fasiszta diktatúra hirdetői közé.” „Ő a mérsékeltébb típusú fasiszta diktatúrának volt egyik jellegzetes, szélesebb látókörű és ravasz képviselője.”¹³

Bár 1980-ig Nemes az MSZMP csúcsvezetéséhez tartozott, Aczél Györgynek és környezetének köszönhetően álláspontját nem tudta kötelező normává emelni. A 10 kötetesre tervezett új, nagy magyar történeti szintézis elsőként, már 1976-ban megjelent 8. kötetére, amely az 1918 és 1945 közötti időszakokkal foglalkozott, s amelyet Ránki György főszerkesztett, a Történettudományi Intézetben kikristályosodott szemléletmód nyomta rá bélyegét. Bár a Tanácsköztársaság alatti vörösterrort és a kommün bukása utáni fehérterrort továbbra is más mércével mérték a szerzők, a rendszer jellegével kapcsolatos vitakérdésben L. Nagy Zsuzsa már úgy foglalt állást, hogy „Államformáját tekintve Magyarország formálisan parlamentáris többpártrendszeren nyugvó királyság volt”. A hatalom gyakorlásában viszont – tette hozzá – „a konzervatív, diktatórikus elemek – a helyzettől függően változó mértékben – fasiszta vonásokkal elegyedve határozták meg a politika gyakorlatát”. Megmaradt az az 1947-től obligát minősítés is, hogy Gömbös hatalomra kerülésével a „totális fasiszta diktatúra kiépítésére” történt kísérlet.¹⁴

Az 1970-es évek végétől a Horthy-rendszer jellegével kapcsolatos vélemények tovább diverzifikálódtak. Az eddig ismertett álláspontok mellett megjelentek olyan értékelések is, amelyek az 1919–20 és az 1944-es német megszállás közötti időszakban kapcsolatban nemcsak a fasiszta, hanem a diktatórikus jelzőt is kerülték, s a rendszert olyan autoriter-konzervatív típusú, illetve antidemokratikus jellegű, jobboldali parlamentarizmusként próbálták leírni, amelynek a politikai és szellemi pluralizmus, ha korlátozott formában is, mindvégig integráns részét képezte. Anélkül, hogy a vitába explicit módon beleszólt volna, ez jellemezte e sorok szerzőjének 1978–79-ben írt, de csak 1982-ben, a Gondolat Kiadó *Magyar História* című ismeretterjesztő sorozatában megjelent összegzését,¹⁵ majd a bethleni konszolidációról 1984-ben papírra vetett áttekintését egy új 20. századi magyar történeti tankönyv fejezeteként. A rendszer jellegével kapcsolatban ez utóbbiban így fogalmaztam: „Politikai intézményeit és azok működését tekintve a konszolidáció kormányzati formája korlátozott polgári parlamentarizmus volt. A törvényhozás, végrehajtás és bírászkodás 1918 előtti hármassága az 1920-as évek közepére alapvetően helyreállt. Az országban szélsőjobboldali, liberális-demokrata, polgári demokrata és szociáldemokrata ellenzéki pártok működtek, amelyek a parlamentben és a nyilvánosság előtt egyaránt kifejhették és hirdethették véleményüket. A hatalmi rendszerbe épített biztonsági elemek következtében azonban nem volt reális lehetőség arra, hogy a kormánypárt megbukjon, s egy nyugati típusú parlamenti váltógazdálkodás alakuljon ki. Ennek következtében a törvényhozó és végrehajtó hatalom sem különült el olyan mértékben, mint ahogyan az a nyugati demokráciákban meghonosodott, s előfordult, hogy rendeleti úton szüntettek, változtattak meg törvényt. A konszolidált ellenforradalom hatalmi rendszerében tehát polgári parlamentáris és autokrata elemek keveredtek. [...] Politikájának és törvényhozásának általános tartalmát tekintve a konszolidált ellenforradalmat a demokratikus törekvésekkel, ám ugyanakkor a jobboldali radikális igényekkel is szemben álló konzervativizmus jellemezte, ami esetenként egyfajta modern paternalizmussal párosult.”¹⁶ Az 1931 utáni fejezetek szerzője, Pritz Pál ugyanebben a szellemben tárgyalta a korszak második felét. Ő szakított először az addigiakban kötelezőnek tekintett „Gömbös Gyula kísérlete a totális fasiszmus bevezetésére” megközelítési móddal, amely helyett a „fehér radikalizmus” fogalom-párt használatát.

A Balogh Sándor által szerkesztett kötet igen sok elismerést kapott napilapokban és folyóiratokban, itthon és külföldön egyaránt. A recenzensek elsősorban azt emel-

ték ki, hogy a „könyv a legújabb kutatási eredményekre, forrásanyagokra támaszkodva újraértékeli, finomítja a Horthy-korszakról kialakult képünket. A szerzők szakítanak a korábban átfogóan használt Horthy-fasizmus terminológiával, abból kiindulva, hogy a fasizmus nem azonosítható egy konzervatív uralmi rendszerrel. Valójában a fehérterrort követő konszolidáció után a Horthy-korszakban jórészt olyan rendszer működött itt, amelyben a parlamentáris demokrácia jegyei tekintélyuralmi elemekkel párosultak.”¹⁷

Ugyanakkor jelentek meg ezzel homlokegyenest ellenkező értékelések is. Rónai Mihály András például a *Népszabadság* hasábjain úgy vélekedett, hogy szükségtelen a Horthy-korszakról kialakult kép „finomítása”. „Akármeddig finomítod a sarat – írta –, sár marad. Annyi bizonyos, hogy aki a két háború közti Európa flóráját és faunáját csak a korabeli tanterv botanikáiból és zoológiáiból ismeri, aki nem szagolta, akinek mellét Horthy-Magyarország miazmás levegője nem ülhetette már meg, az nem tud semmit. Kivált akkor nem, ha a reá szórt átkaink mögött holmi kortársi elfogultságot gyanít, ha okosabb akar lenni nálunk, akik megéltük, ha felteszi a legtorzítóbb pápaszemet, a legellenszenvesebb utókori ál-objektivitást (ami már-már automatikusan maga a kihívó részreahlás és némi feltűnési viszketegség) – legkivált pedig, ha hiányzik belőle az igazi erudíció és nem is mellékesen az a beleélő intuíció, amelynek isteni szikrája nélkül hiteles és ihletett történetírás nincsen.”¹⁸

Rónai Mihály András természetesen nem magánvéleményét közölte az állampárt napilapjában, hanem egy akkor még létező, sőt befolyásos irányzat álláspontjának adott hangot. Arra a kérdésre, hogy ez az irányzat politikailag hol helyezkedett el az 1985 utáni ideológiai zűrzavarban, Berecz János ugyanebben az időben megjelent „irányadó” tanulmányát fellapozva adható meg a válasz. Anélkül, hogy a kötetet, illetve szerzőit néven nevezte volna, a Központi Bizottság ideológiai ügyekért felelős titkára ugyanis a két világháború közötti időszakról írva éppen azt kifogásolta, amit a *Népszabadság* recenzense: a Horthy-rendszer fasiszta jellegének megkérdőjelezését, illetve tagadását. Attól, hogy a fasiszta uralomnak többféle gyakorlata alakult ki – érvelt Berecz – a „Horthy-rendszer fasisztoid jellege”, illetve „hol nyíltabb, hol burkoltabb diktatúrája” még tény marad, s e „reakciós politika számára [...] nem adható felmentés, és nem érdemli meg a mentegétést”.¹⁹

A magyarországi vitákkal lényegében párhuzamosan folyt a nemzetközi történetírás és politológia vitája a modern politikai rendszerek tipológiájáról. E vita eredményeként az 1980-as évek elejére olyan nemzetközileg elfogadott álláspont alakult ki, hogy a 20. századi politikai rendszereknek három fő kategóriája különböztethető meg: a parlamentáris demokrácia, a totalitarizmus és az autoritarizmus. E tipológia szerint parlamentáris demokráciának az olyan politikai rendszer nevezhető, amely „rendszeres alkotmányos lehetőséget biztosít a különböző csoportoknak a politikai hatalomért (és nem csak annak egy részéért) folyó békés versenyhez, és ebből a népesség egyetlen lényeges szegmensét sem zárja ki erőszakkal”. A totalitáriánus diktatúra ezzel szemben „totális dominanciát” jelent, amelyet sem törvények, sem szokások nem korlátoznak, s amely öt alapvető jegggyel rendelkezik. Ezek a következők: (1) hivatalos ideológia, (2) egy és csak egy olyan tömegpárt, amely minden fenntartás nélkül elfogadja ezt az ideológiát, (3) a médiák teljes vagy csaknem teljes uralma, (4) a fegyveres erők teljes politikai ellenőrzése és (5) a társadalmat permanens rettegésben tartó rendőri terrorrendszer. Az autoriter rendszereket a legtöbb kutató e két tiszta típus közötti átmenetként írta le. Az ismereteink szerint leginkább elterjedt és elfogadott definíció szerint az autoriter rezsimek olyan politikai rendszerek, amelyeket (1) „korlátozott, de nem teljes politikai pluralizmus jellemez”; (2) „amelyeknek nincs egy kidolgozott és irányadó ideológiájuk”; (3) „a politikai mobilizáció extenzív és intenzív formáitól és eszközeitől egyaránt tartózkodnak”; és (4) „amelyben

a vezér (vagy alkalmanként egy kis csoport) gyakorolja a hatalmat formálisan pontatlanul meghatározott, de gyakorlatilag mégis eléggé kiszámítható korlátokon belül”.²⁰

Ezt a tipológiát a külföldön élő, de magyar származású, tehát magyarul is olvasó és ugyanakkor a kor iránt is érdeklődő kutatók közül hárman próbálták meg – egymástól függetlenül és különböző aspektusból – a magyar viszonyokra alkalmazni: Andrew C. Janos, a University of California (Berkeley) politológiai professzora, William M. Batkay, a Montclair State University (New Jersey) történészprofesszora és Peter F. Sugar, a University of Washington (Seattle) volt tanszékvezető történészprofesszora. Az eredmény, amire jutottak, nagyon hasonló, mondhatnánk ugyanaz, még ha más szavakkal is írják le: a Horthy-rendszer nem fasiszta, hanem autoriter politikai rendszer volt.

Az 1825 és 1945 közötti magyar történelmet áttekintő monográfiájában, amely 1981-ben jelent meg, s amelynek kulcsfogalma a modernizáció, Janos úgy összegez, hogy a Tiszák, Bethlen és a hozzájuk hasonlított Csang-Kaj-sek vagy Reza Pahlavi rendszerei „elég represszívek voltak ahhoz, hogy nem demokratikusnak, sőt antidemokratikusnak lehessen nevezni őket, de nem voltak elég represszívek ahhoz, hogy képesek legyenek áttörni a meglévő jogok hálóján”. Megközelítésében Bethlen a Tiszákkal együtt a „liberális neokorporatizmus”, illetve a „periferiális liberalizmus” képviselőjeként, míg Gömbös, Imrédy és Sztójay a liberális intézményi struktúrát kikerülni, „kijátszani” vagy hatástalanítani akaró „új nemzeti radikalizmus” reprezentánsaként jelent meg.²¹

William Batkay, aki az 1920-as évek kormánypártjának jellegéről és szerepéről írt kismonográfiát, 1982-ben így fogalmazott: „Nyilvánvaló, hogy a magyar politikai rendszer az 1920-as években aligha volt totalitáriánus, s hogy a kormányzópartot sem struktúrája, sem módszerei, sem pedig politikai eszményei alapján nem lehet fasisztának minősíteni. S nem volt ez a párt egy kizárólagosan létező autoritáriánus párt sem. A politikai rendszerben voltak más olyan pártok is – mint például a szövetséges Keresztény Párt –, amelyeknek az elképzeléseit nem lehetett teljesen ignorálni. S ezen túlmenően, a politikai elit soha nem vetette el nyilvánosan a politikai parlamentarizmusnak és a polgári szabadságjogoknak az elveit.” Batkay könyvének címe – *Authoritarian Politics in a Transitional State, azaz Tekintélyelvű politika egy átmeneti államban* – arra a terjedő felismerésre reflektált, hogy az ún. autoriter rendszerek a tradicionális fázisból a modernitásba tartó átmeneti társadalmak tipikus állam- és kormányformái.²²

A 19–20. századi kelet-európai államrendszerek összehasonlításáról 1984-ben közzétett tanulmányában Peter F. Sugar az autoritarianizmust ezzel szemben úgy fogta fel mint a liberális-demokratikus típusú nyugati politikai modell alternatív és parallel megfelelőjét, amelynek egyik legjobb példája a 19–20. századi kelet-európai államfejlődés. Igazi demokrácia – állította Sugar – ebben a térségben valójában sohasem létezett, az állami hatalom mindig centralisztikus volt, és túltengett, s az uralkodók többé-kevésbé mindig despotaként viselkedtek. A 19. század második felében az autokrácia ereje csökkent, ám az I. világháború után ismét megerősödött. A demokratikus rendszerek – az egy Csehszlovákia kivételével – néhány év után sorrendre csődöt mondtak, s ami felváltotta őket, az mindenütt egy karakteresen antidemokratikus, de nem fasiszta autoritarianizmus volt. Hamisítatlan fasiszta programmal Kelet-Európában csak ketten jutottak hatalomra: Octavian Goga Romániában 1937 decembere és 1938 februárja között, és Szálasi Ferenc 1944 októberében. Az összes többi – Pilsudski, Horthy, Antonescu, Dollfuss és a balkáni királyok – autokratá államvezetők és nem fasiszta népvézérek voltak.²³

Nem angolul, hanem magyarul s nem egy szakfolyóiratban, hanem a nyugati magyar emigráció egyik központi orgánumban, az *Új Látóhatár* hasábjain szólt hozzá

a Horthy-rendszer jellegéről folyó vitához Borbándi Gyula, a Szabad Európa Rádió magyar adásainak vezető munkatársa és a müncheni folyóirat szerkesztője. Borbándi – nyilvánvalóan a magyarországi és a nemzetközi szakirodalom jelentős részének ismeretében, ám ugyanakkor a rendszer korabeli kritikusainak, mindenekelőtt Erdei Ferencnek a szempontjait is hasznosítva – erőteljesen hangsúlyozta e negyedszázad alperiódusai közötti különbségeket. „Hiba volna egyenlőségi jeleket tenni az ellenforradalmi terror tobzódása, a bethleni konszolidáció, Gömbös áltreformersége, Teleki és Kállay egyensúlyozása és a szélsőjobboldal hatalomra kerülése közé. A közszabadságok mértéke nem volt például azonos az ellenforradalom kezdetén, a húszas évek végén, a negyvenes évek elején vagy a háború utolsó hónapjaiban” – írta. Ugyanakkor nyomatékosan aláhúzta azt is, hogy e nyilvánvaló különbségek ellenére a politikai rendszer jellege alapvetően mindvégig azonos volt, s ez – véleménye szerint – leginkább „tekintélyuralomnak”, illetve „tekintélyi kormányzásnak” nevezhető. „A két háború közötti Magyarországon – ruházta fel tartalommal a fogalom jelentését – alaki parlamentarizmussal enyhített tekintélyuralom volt, amely olykor határozottabb, olykor elmosódottabb formát öltött. A tekintélyi jelleg elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a politikai döntésekben a népakaratot megtestesítő parlamentnél jelentősebb szerep jutott a központi hatalomnak, amelyet az államfő és a kormány személyesített meg, végrehajtó ereje a hadsereg, a közigazgatás és a közrendészet volt. A politikai szabadságok korlátozott volta, a sajátos választási rendszer és az igazgatási, rendészeti szerveknek biztosított különleges jogkör lehetővé tette, hogy az ország ugyan parlamenti demokráciával dicsekedhessék, a valóságban azonban – kisebb kivételektől eltekintve – az történjék, amit a kormány vagy még pontosabban azok a társadalmi és politikai erők akarnak, amelyek a kormányt uralomra segítettek és hatalmon tartották. Ez a tekintélyi uralom úgy működött, hogy olykor módot nyújtott valóban demokratikus akaratmegnyilvánulásokra, de adott esetben a kormány kezébe is.” Borbándi elemzéséből fontos felfigyelni arra is, hogy tekintélyi kormányzás és diktatúra, illetve fasiszmus között – a nemzetközi irodalom kritériumrendszerét használva – markáns különbséget tett. „A magyarországi kormányok – szögezte le ezzel kapcsolatban – nem voltak diktatórikus kormányok és nem voltak fasiszták sem, Szálasiét kivéve. A diktatúrához szükséges korlátlan hatalommal nem rendelkeztek, és a fasiszta, illetve nemzetiszocialista rendszerektől megkülönbözteti őket az elmozdíthatatlan »vezér«, a mindenkire kötelező egységes ideológia, a saját fegyveres testülettel rendelkező tömegpárt, a küldetésstudat és a »forradalmi« frazeológia hiánya. Ezek nélkül nincsen semmilyen diktatúra, sem fasiszta, sem más.”²⁴

Az 1980-as évek második felében a Horthy-rendszer jellege kül- és belföldön egyaránt kikerült az érdeklődés homlokeréből. A rendszerváltást követően, 1990 és 2000 között megjelent féltucatnyi új szintézis mindegyike az 1980-as évekre kiformalódott álláspontot képviselte – árnyalatnyi eltérésekkel. Vagyis valamennyien – Gergely Jenő, L. Nagy Zsuzsa, Ormos Mária, Gyáni Gábor, Romsics Ignác – egyetértettek abban, hogy a Horthy-rendszer sem fasiszmusnak, sem fasisztoid diktatúrának nem tekinthető, hanem a demokratikus parlamentáris rezsimek és az antiparlamentáris totális politikai rendszerek közötti átmenetként írható le.²⁵

A fenti összefoglalásoknál elméleti szempontból megalapozottabban szólt hozzá a Horthy-rendszer jellegéről folyó immár fél évszázados vitához 1993-ban megjelent tanulmányában egy fiatal japán történész-politológus, Hirata Takesi. Magyar nyelven ő tett kísérletet először arra, hogy az utóbbi évek nemzetközi politológiai és történettudományi irodalmának releváns megállapításait összevetve és értékelve egy modern és nemzetközileg kompatibilis fogalmi hálóval próbálja leírni, illetve meghatározni a Horthy-rendszer jellegét. Ebből a szempontból különösen Robert Dahl kétdimenziós demokratizálódási elméletének, Göran Therborn svéd újbaloldali teo-

retikus demokrácia-kritériumainak, Juan Linz spanyol politológus már idézett autoritarianizmus-fogalmának s végül Giovanni Sartori pártrendszer-tipológiájának prezentálása és a magyarországi helyzetre való alkalmazása bizonyult gyümölcsözőnek. Összevetéseinek összegzéseként Hirata úgy foglalt állást, hogy a „konszolidációs rendszer nem volt sem demokratikus, sem totalitárius, és nagyjából megfelel Linz autoritárius kritériumainak”, azaz „a konszolidációs rendszert hegemonikus pártrendszerrel (ez Sartori fogalma) rendelkező tekintélyuralmi rendszernek nevezhetjük”. Emellett – Macartneyval és Batkayval egyetértve – kiemelte azt is, hogy „az Egységes Párt nem látszatintézmény, hanem a konszolidációs rendszer egyik lényeges érdekütköztető eleme volt”, s az érvelés, hogy „a konszolidációs rendszer Bethlen egyeduralma volt”, nem fogadható el.²⁶ Néhány évvel később ugyanilyen szelvényben írt a rendszer jellegéről Püski Levente.²⁷

A széles körű szakmai konszenzus ellenére, amely a Horthy-rendszer jellegével kapcsolatban az 1980-as évekre kialakult, és amely lényegében azóta sem bomlott fel, a *public history* különböző színterein korántsem uralkodik egyetértés. Schmidt Mária, Orbán Viktor miniszterelnök 1998 és 2002 közötti főtanácsadója és a XX. Század Intézet főigazgatója egyik 2000 őszi előadásában azt fejtegette, hogy „a Horthy-korszakban polgári demokrácia volt”.²⁸ Idilli képet festett a korról az a Horthyról készült film is, amely Koltay Gábor rendezésében 2006 végén került a mozikba.²⁹ Ugyanakkor újrafogalmazódtak az ötvenes évek leleplező irodalmának ugyancsak a tényektől elrugaszkodó negatív minősítései is. Ezek közé tartozik Rozsnyai Ervin filozófus eszmefuttatása a fasizmusról általában s ezen belül a magyar „ellenforradalmi rendszerről”, amely „»totális« ultrafasizmusként kezdődött, majd a bethleni visszavonulás és konszolidáció »nem totális« fasizmusától többé-kevésbé egyenes utat tett meg a Sztójay-féle »totális« formáig, végül egy rövid »kiugrási« közjáték után Szálasi – mondhatni ultrafasizmusáig”.³⁰ E sorok írójának szemléletét bírálva legújabbban hasonló véleményének adott hangot Bojtár Endre irodalomtörténész is, aki szerint Horthy „végig diktátor volt”, a „róla elnevezett rendszer” pedig „diktatúra”.³¹ E tényszerűségektől elrugaszkodó és a szavakat önkényesen új tartalommal felruházó nézetek a szakmájukat professzionálisan művelő kutatók túlnyomó többségéről mindeddig leperegtek. Ők – mint e szám több tanulmánya is mutatja – arra töreksznek, hogy a regionális és az európai perspektívájú összehasonlítás szempontjait érvényesítve jussanak közelebb a negyedszázados Horthy-korszak jobb megértéséhez és ennek részeként a kétségtől antidemokratikus és autoriter, ám ha korlátozottan is, de mégis parlamentáris és plurális politikai rendszer még pontosabb leírásához.

■ JEGYZETEK

1. Weis István: *A mai magyar társadalom*. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1930. 205–225.
2. Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. 5. kiadás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1938. 407–421.
3. Erdei Ferenc: *A magyar társadalom*. In: Erdei Ferenc: *A magyar társadalomról*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 348–372.
4. Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Gondolat, Bp., 1983. 50–51. és 64.
5. Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. In: Kemény István – Sárközi Máttyás (szerk.): *Bibó István összegyűjtött munkái*. II. EPMSZ, Bern, 1982. 392.
6. Andics Erzsébet: *Fasizmus és reakció Magyarországon*. Bp., 1945. 3. és 29.
7. *Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921*. Szerk. és bev. Nemes Dezső. Szikra, Bp., 1953. 107.
8. C.A. Macartney: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945*. I–II. Edinburgh, 1956. Különösen I. köt. 46–60.
9. *Magyarország története*. Szerk. Molnár Erik. Gondolat, Bp., 1964. 364–383.
10. Hanák Péter – Lackó Miklós – Ránki György: *Gazdaság, társadalom, társadalmi-politikai gondolkodás Magyarországon a kapitalizmus korában*. In: Spira György (szerk.): *Vita Magyarországi kapitalizmuskori fejlődéséről*. Akadémiai, Bp., 1971. 70.
11. Vajda Mihály: *A fasizma diktatúra funkciója*. Magyar Filozófiai Szemle 1970. 3–4. 525–574.
12. Lackó Miklós: *A fasizmus Kelet-Közép-Európában*. In: *Uő: Válságok-választások*. Gondolat, Bp., 1975. 298–317.

13. Nemes Dezső: *A fasizmus kérdéséhez*. Magvető, Bp., 1976. 146., idézet a 140–141. old.-ról.
14. L. Nagy Zsuzsa: *Az ellenforradalmi rendszer fő vonásai és a hatalom struktúrája*. In: Ránki György (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben*. 8. Akadémiai, Bp., 1976. 470–483.
15. Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve*. Gondolat, Bp., 1982.
16. Balogh Sándor – Gergely Jenő – Izsák Lajos – Jakab Sándor – Pritz Pál – Romsics Ignác: *Magyarország a XX. században*. Kossuth, Bp., 1985. 136, 151.
17. Földesi Margit: *Magyarország a XX. században*. Magyar Hírlap 1986. május 9. 9.
18. Rónai Mihály András: *Keresztül-kasul az életünkön*. Népszabadság 1986. május 24. 15.
19. Berecz János: *Gondolatok a nemzet és a munkásmozgalom történetéről*. Társadalmi Szemle 1986. 6. 3–13., idézet a 6. old.-ról.
20. Juan J. Linz: *An Authoritarian Regime: Spain*. In: Erik Allardt and Stein Rokkan (ed.): *Mass Politics. Studies in Political Sociology*. New York/London, 1970. 251–276., idézetek a 254–255. old.-ról.
21. Andrew C. Janos: *The Politics of Backwardness in Hungary 1825-1945*. Princeton, 1981. 317–318.
22. William M. Batkay: *Authoritarian Politics in a Transitional State*. Boulder, 1982. 104.
23. Peter F. Sugar: *Continuity and Change in Eastern European Authoritarianism: Autocracy, Fascism and Communism*. East European Quarterly XVIII No. 1. (March 1984) 1–23.
24. Borbándi Gyula: *A Horthy-rendszer anatómiája*. Új Látóhatár 1981. 2–3. 139–158, idézetek a 144–145. old.-ról.
25. Gergely Jenő: *Magyarország története 1919 ősztől a II. világháború végéig*. Ikva, Bp., 1990. 13. és 28; Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): *Magyarország története 1918–1990*. Korona, Bp., é. n. 83–84. és 100; L. Nagy Zsuzsa: *Magyarország története 1918–1945. Egyetemi jegyzet*. 2. bővített kiadás. Multiplex Média, Debrecen, 1995. 104; Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában*. Csokonai, Debrecen, 1998. 104; Gyáni Gábor: *Politikai rendszer és választói magatartás*. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Bp., 1998. 332–342. és Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Bp., 1999. 233.
26. Hirata Takesi: *A bethleni konszolidáció jellege a nemzetközi szakirodalom tükrében*. Valóság 1993. 11. 54–66, az idézetek az 59. és a 60. old.-ról
27. Püski Levente: *Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák tévhitiek a 20. századi magyar történelemről*. Osiris, Bp., 2002. 206–233.
28. *A Horthy-korszak erényeit méltatta a kormányfői tanácsadó*. Népszava 2000. november 2.
29. Vö. Ungváry Krisztián: *„Kormányzó” 139 éves*. Népszabadság 2007. február 12. és Karsai László: *Horthy Miklós (1868–1957). Legendák, mítoszok és valóság*. Beszélő 2007. 3. 72–93.
30. Rozsnyai Ervin: *Néhány elméleti megfontolás a fasizmusról*. Ezredvég 2011. 10. 73.
31. Bojtár Endre: *Viszontválasz. Élet és Irodalom 2012. szeptember 21. Vö. Uő: Antiszemita vagy-e? Élet és Irodalom 2012. július 27. 11–12.*

